
УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКІ МОВНІ КОНТАКТИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ І ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Дьолог О. С.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-17>

ВСТУП

Сьогодні все більшої актуальності набуває потреба забезпечення ефективності міжмовного спілкування. Саме з цим пов'язано збільшення наукового інтересу сучасних лінгвістів до більш глибокого дослідження питання взаємодії та взаємовпливу мов, що перебувають у контакті, до формування та функціонування білінгвізму. Досліджуючи явище мовних контактів, сучасні науковці звертають увагу на соціальні умови, що спричинюють міжмовну взаємодію (У. Вайнрайх, О. Р. Валігура, О. Д. Петренко, Ю. Д. Дешерієв, А. Д. Швейцер, Д. Хаймс, В. Е. Ламберт, Ш. Поплак), розглядають питання національно-культурних особливостей взаємодії мов (Р. Кісь, О. А. Леонтович), вивчаючи при цьому, яким чином культурні стереотипи носіїв однієї мови впливають на використання і розвиток іншої мови. Білінгвізм досліджується з огляду на взаємодію з мовленням та мовленнєвою поведінкою різних груп людей та представляє собою комплексну наукову проблему, дослідження якої здійснюється в різних аспектах.

Традиційно в українському мовознавстві білінгвізм досліджувався як результат взаємодії мов у мовленні емігрантів (найчастіше – українсько-англійський білінгвізм) або в мовленні мешканців прикордонних територій (наприклад, українсько-польський, українсько-російський білінгвізм).

Українсько-чеська мовна інтерференція вивчалася мало. Проте мовлення численних українських мігрантів у Чеській Республіці (а від 2022 року і біженців з України) представляє неабиякий науковий інтерес і є актуальним для вивчення та аналізу лексичного рівня слов'янських мов (у даному випадку – української і чеської) як у науковому, так і в науково-практичному розумінні.

Представлена розвідка присвячена питанню українсько-чеських мовних контактів, що є актуальним з огляду на недостатню дослідженість цієї проблеми.

Зазначена тема передбачає розгляд певних теоретичних аспектів дослідження білінгвізму, з'ясування причин української міграції до Чеської Республіки, аналіз українсько-чеської міжмовної омонімії, класифікацію типових помилок, яких припускаються українці при вивченні чеської мови. Таким чином, представлена розвідка має як теоретичне, так і практичне значення, що може бути використане як у подальших наукових дослідженнях, так і у практичній роботі при викладанні чеської мови україномовним учням, студентам, слухачам.

1. Теоретичні аспекти дослідження білінгвізму в мовознавстві

У мовознавчій термінології білінгвізм (від лат. *bi* – два, *lingua* – мова) трактується як практика почергового використання двох мов¹, або як наявність та функціонування в межах одного суспільства двох чи декількох мов². Отже, основною рисою зазначеного явища є функціонування двох (рідше більше) мов у спілкуванні одних і тих самих носіїв. Саме цей чинник набуває особливого значення, оскільки взаємодія мовних систем реалізується лише в їхньому практичному функціонуванні. При цьому багато дослідників розуміють під білінгвізмом здатність тих чи інших груп людей спілкуватися двома мовами незалежно від ситуації чи обставин. Ураховуючи це, український мовознавець Ю. О. Жлуктенко наполягав на використанні визначення з власної мови, тобто використання поняття *двомовність*³, хоча в українському мовознавстві терміни *білінгвізм* і *двомовність* традиційно використовуються як абсолютні синоніми⁴.

Проблема білінгвізму з лінгвістичної точки зору, на думку У. Вайнрайха, полягає в необхідності опису тих мовних систем, котрі укладають одночасне володіння ними, у необхідності передбачити найбільш імовірні труднощі, які можуть виникнути в результаті контакту мов, і вказати у поведінці двомовних носіїв ті відхилення від норм кожної з мов, які пов'язані з особливостями їх володіння рідною та іноземними мовами⁵.

З огляду на вищезазначене, у мовознавстві відокремлюють широке розуміння білінгвізму від вузького розуміння. Вузьке розуміння білінгвізму передбачає можливість співставляти знаки кожної з мов безпосередньо із сигніфікатом, а не використовувати як посередника іншу мовну систему. У широкому розумінні білінгвізмом можна

¹ Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. Київ, 1966. С. 110.

² Девіцька А. Дослідження білінгвізму у лінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах. *Studia Slavistica*. 2013. № 13. С. 27.

³ Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. Київ, 1966. С. 58.

⁴ Девіцька А. Дослідження білінгвізму у лінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах. *Studia Slavistica*. 2013. № 13. С. 28.

⁵ Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. Київ, 1966. С. 57.

вважати будь-яку практику почергового використання двох мов; сюди, зокрема, зараховуються всі випадки субординативного білінгвізму. За таких обставин кожна людина, що використовує елементи двох мовних систем незалежно від рівня мовної компетентності в кожній із них, є білінгвом.

Білінгвом у вузькому розумінні, відповідно, буде така само людина або група людей в умовах масового білінгвізму, що послідовно та регулярно на даному етапі використовує обидві мови для забезпечення своїх комунікативних потреб, при чому, як правило, ці мови здійснюють інтерферуючий вплив одна на одну. Існують випадки, коли мовець стає білінгвом на обмежений час, а потім знову повертається до монолінгвальної практики. Очікувано, що при поверненні до монолінгвізму такі мовці не втрачають навичок спілкування іншою мовою, але й не використовують їх у жодній з комунікативних ситуацій (пасивний білінгвізм), тому і не можуть характеризуватися як білінгви у лінгвістичному розумінні цього терміну. До початку російсько-української війни українські дослідники зазначали, що подібне явище поширене серед сезонних робітників, а також внаслідок тимчасової трудової міграції. На сьогодні на перший план у цьому випадку виходить хвиля українських біженців, котрі опинилися в різних країнах (а отже – у чужомовному оточенні) внаслідок війни.

Лінгвістичний підхід до вивчення білінгвізму тісно пов'язаний з інтерференцією, яка з'являється як результат взаємовпливу двох мовних систем. Інтерференція – процес і результат контакту мовних систем у мовленні білінгва, під час якого одна система є домінуючою і породжує ефект впливу на вторинну, набуту, мовну систему⁶. Явище інтерференції, на думку С. Хаугена, виникає як результат сприйняття другої мови через призму рідної. При цьому на нову систему переносяться уявлення більш звичної мовної системи.

Традиційно у мовознавстві розглядаються два види інтерференції: пряма та непряма. Для прямої інтерференції притаманне лінгвістичне перенесення у проміжну систему зіставлення двох мов правил однієї з мов, що контактують, переважно – рідної. Під час непрямой інтерференції відбувається виключення із цієї системи правил рідної та іноземної мови, що не піддаються узагальненню.

Ю. О. Жлуктенко виділяє такі ознаки лінгвістичної інтерференції:

- 1) використання «чужого» мовного матеріалу у контексті даної мови;
- 2) утворення одиниць із власного мовного матеріалу за зразком одиниць мови, що контактує;

⁶ Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. Київ, 1966. С. 114.

3) наділення одиниць даної системи функціями, що характерні їх іншомовним еквівалентам;

4) стимулюючий або затримуючий вплив одиниць даної системи на функціонування одиниць або моделей іншої;

5) копіювання моделей однієї системи за допомогою засобів іншої системи⁷.

Таким чином, при вивченні явища інтерференції аналізується співвідношення структур та складових елементів двох мов, їхній взаємовплив та взаємодія.

Залежно від лінгвістичного рівня взаємодії мов виділяють:

- фонетичну інтерференцію,
- граматичну інтерференцію,
- лексико-семантичну інтерференцію.

Фонетична інтерференція є найпоширенішою і характеризується порушенням та викривленням мовної системи та норм мови, що вивчається, у результаті взаємодії у свідомості мовця фонетичних систем та норм вимови рідної та іноземної мови. Випадки фонетичної інтерференції можливі тоді, коли фонетичні елементи іноземної мови відсутні в рідній мові або відрізняються від наявних (що спостерігаємо практично завжди). Варто зауважити, що під час фонетичної інтерференції білінгв зустрічається з колом проблем у процесі користування цими мовами, сприйняття та аналізу мовлення. За характером вимови носій мови може з'ясувати приналежність білінгва до іншої мовної спільноти, оцінити правильність використання мовних норм, ступінь їх відповідності нормам. У зв'язку з тим, що володіння всіма іншомовними фонетичними нормами, притаманними для рівня носія мови, вважається для багатьох неосязним, доцільним є виокремлення ознак іншомовного акценту, оптимальних з точки зору носіїв мови.

Таким чином, білінгву необхідно постійно бути готовим до використання одного з двох паралельних комплексів артикуляційних навичок. Для цього має бути напрацьоване чітке вміння швидкого перемикання з однієї мови на іншу.

Граматична інтерференція – це порушення мовцем-білінгвом правил співвіднесення граматичних систем рідної та іноземної мов, що може проявлятися у мовних відхиленнях від граматичної норми. Зазначимо, що під час граматичної інтерференції відбуваються зміни у граматичних формах, моделях, відношеннях та функціях.

Традиційно виділяють такі види граматичної інтерференції:

– недодиференціація (або недорозрізнення) – тобто невикористання диференційної ознаки іноземної мови за її відсутності у рідній;

⁷ Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. Київ, 1966. С. 34.

– наддиференціація (надрозрізнення) – тобто перенесення із рідної мови тих диференційних ознак, що відсутні в іноземній;

– реінтерпретація відмінностей (перерозподіл) – тобто заміна диференційної ознаки явища, що вивчається, ознакою рідної мови.

Н. Мюллер, описуючи три основні типи мовленнєвої поведінки білінгвів, що виявляються у процесі опанування граматичних явищ, виділяє:

- 1) консервативний тип поведінки,
- 2) ліберальний тип поведінки,
- 3) максимально ліберальний тип поведінки⁸.

Білінгви, які не припускаються помилок у слововживанні через невикористання «сумнівних» конструкцій до того часу, поки вони не впевнені в тому, як слід говорити, використовують консервативну мовленнєву поведінку. Білінгви, які використовують протягом певного періоду «сумнівні» конструкції шляхом поперемінного застосування до них правил, що існують у двох мовах, використовують ліберальну мовленнєву поведінку. Білінгви, які застосовують одночасно різні правила для одних і тих самих конструкцій, користуються вкрай ліберальною мовленнєвою поведінкою.

А. Д. Швейцер у своїх дослідженнях указує на зв'язок інтенсивності інтерференції та ступеню підготовленості до мовця-білінгва до спілкування: чим ближче до спонтанності, тим сильніша інтерференція⁹. Ш. Поплак відмічає, що під час письмових перекладів також спостерігається інтерференція (звичайно, не фонетична), тому, що білінгв будує своє висловлювання за зразком тексту, який є складнішим та різноманітнішим за текст, складений білінгвом за власною програмою¹⁰.

Під лексико-семантичною інтерференцією розуміється порушення правил слововживання, конструювання речень, які існують в іноземній мові та можуть відбуватися під впливом рідної мови. Варто зауважити, що причиною виникнення такої інтерференції Ш. Поплак називає формування хибних словотворчих асоціацій через різний об'єм значень, відмінностей, розходжень у правилах порядку слів¹¹. Для лексико-семантичної інтерференції притаманні зміни, що відбуваються у складі, функціях, смисловій структурі та вживанні одиниць даного рівня.

Грунтуючись на зіставленні двох мов у свідомості білінгва, виділяють такі види двомовності:

1) координативна (білінгв володіє обома мовами рівною мірою, переключається з однієї на іншу залежно від ситуації спілкування,

⁸ Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. Київ, 1974. С. 154.

⁹ Там само. С. 18.

¹⁰ Poplack S. Contrasting patterns of code-switching in two communities. *The Sociolinguistics Reader*. 1998. P. 49.

¹¹ Ibid. P. 50.

змісту повідомлення та контексту; дві мови цілком автономні, кожній відповідає свій набір понять, незалежні граматичні категорії);

2) субординативна (білінгв неоднаковою мірою володіє двома мовами (якісна асиметрія у володінні білінгвом відповідними мовами), при цьому одна (рідна) з них домінує і підпорядковує в його свідомості іншу мову; має місце у процесі навчання іноземної мови з поступовим розширенням середовищ її використання, прямує до координативної);

3) змішана (в ідеалі має бути єдиним механізмом аналізу та синтезу мовлення, а наявні мови відрізняються лише на рівні поверхневих структур двох мов).

Мовленнєвим характеристикам рідної мови (наприклад, темп мовлення, використання пауз, змістовність, виразність тощо) відповідають аналогічні характеристики мовлення в іноземній мові. У цьому випадку мовленню білінгва притаманне правильне мовлення, тоді як відмінності від мовлення монолінгва можливі лише на лексико-семантичному рівні. Досягнення саме такого типу білінгвізму вважається найкращим. Необхідним є наближення до опанування координативним білінгвізмом за допомогою збільшення обсягу мовних знань та вдосконалення наявних мовленнєвих умінь.

Проблема білінгвізму сьогодні представляє неабиякий інтерес і для соціолінгвістики – галузі лінгвістики, що займається дослідженням існування та функціонування мовця-білінгва в суспільстві. Соціологічний (або соціолінгвістичний) аспект дослідження двомовності передбачає насамперед визначення обсягу суспільних функцій і сфер застосування кожної з двох мов, якими послуговується двомовне населення.

У соціолінгвістиці білінгвізм вивчається з точки зору взаємозв'язку форми та змісту мовлення із соціальною поведінкою людини, під яким слід розуміти виховання, освіту мовця, соціальний стан учасників спілкування. Білінгв постійно перебуває в ситуації вибору мови для спілкування, відповідного варіанта мовлення та певного елемента, мовної одиниці.

Мовна поведінка білінгва розглядається як процес вибору варіанту для побудови соціально коректного висловлення, тому аспекти мови сприймаються як соціально обумовлене варіювання мови. Як наслідок, дослідники намагаються виявити механізми відбору соціально значимих варіантів, установити критерії відбору, з'ясувати соціальні фактори, котрі впливають на вибір варіанту. Метою соціолінгвістичного аналізу є виявлення соціальних норм, що детермінують мовну поведінку мовців. До основних соціальних складових мовної поведінки білінгва належать соціальні ролі, соціальні статуси, орієнтація на певні соціальні цінності та норми. Під час аналізу мовної поведінки білінгва необхідно обов'язково звертати увагу на середовище, у якому

відбувається спілкування, на вибір теми, на використання звичних порівнянь, натяків, способів підтримки спілкування.

Таким чином, вивчення явища білінгвізму за певних соціальних умов є актуальним на сьогодні, що передбачає подальше його наукове дослідження.

2. Українці в Чехії. Історія міграції

Історія української міграції на територію сучасної Чеської Республіки нараховує не одне століття. Численні політичні, економічні, соціальні причини змушували українців залишати свої домівки.

Перше масове переселення з території сучасної України (перша хвиля української еміграції до Чехословаччини) відбувається у період між Першою і Другою світовими війнами минулого століття. У ті часи в Чехословаччині виникає визначний культурно-освітній центр української діаспори і, таким чином, Чехословаччина міжвоєнного періоду посідає особливе місце в історії української еміграції.

Державний переворот 1917 року, прихід до влади більшовиків, громадянська війна, знищення Української Народної Республіки – це ті причини, які викликали масову хвилю еміграції з території колишньої Російської імперії ззагалі та з етнічних українських територій зокрема. «Поразка визвольних змагань 1917–1930 років та тривалі збройні протистояння істотно поглибили й загострили соціально-політичні суперечності в українському суспільстві. Одним із найтяжчих наслідків такого становища стала масова еміграція з теренів України»¹².

Президент Чехословаччини Тамаш Гарріг Масарик (займав посаду президента з 1918 р. до 1935 р.) співчував національно-визвольній боротьбі українців, був добре проінформований щодо проблем українців, особисто був знайомий із багатьма представниками української інтелігенції (Іван Франко, Михайло Грушевський, Олександр Колесса, Станіслав Дністрянський, Іван Горбачевський). Тому за сприяння уряду Чехословаччини та особисто президента Т. Г. Масарика для українських емігрантів були створені певні допоміжні фонди та акції.

Чехословаччина того часу стала не лише прихистком для біженців з українських земель, але й осередком української освіти й науки: виникає Українська господарська академія в Подебрадах, Український вільний університет, Український інститут громадознавства (з 1929 р. – Український соціологічний інститут), Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова, Українська реальна

¹² Пеленська О. Український портрет на тлі Праги: українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. Нью Йорк – Прага, 2005. С. 10.

реформована гімназія. За приблизними даними після Першої світової війни до Чехословаччини емігрували близько 20 тисяч українців¹³.

Наступна хвиля еміграції з України до Чехії відбувається на межі 80-90-х рр. ХХ століття. Після Оксамитової революції 1989 року кількість українців у Чеській Республіці стала збільшуватися. Так, 1991 року у Чехії було зареєстровано 8500 громадян України. У 2009 році – 131481 (30% від кількості всіх іноземців). У 2021 році – 189912 (29% від кількості всіх іноземців). Трудова міграція з України у ХХІ столітті була спрямована в різні країни, але більшою мірою до країн Європи (у тому числі і до Чеської Республіки). Чехія стала другою найпопулярнішою країною Європи для працевлаштування українців закордоном після Польщі. За інформацією управління статистики Чехії, українці є найбільшою іноземною національною громадою, випереджаючи словацьку, польську та німецьку.

Сьогодні у Чеській Республіці існують найрізноманітніші українські культурні і освітні заклади. Українська громада об'єднується в широкую мережу громадських організацій. Такі організації існують у Празі, Брно, Градці Краловому, Ліберці, Пардубице та інших містах Чехії. На підставі договору з Міжнародною українською школою в Празі діє Суботня школа «Ерудит» для українських дітей. Суботні школи також є у Брно, Градці Краловому. Крім того, у Празі відкрито Український культурно-освітній центр «Крок», де проводяться заняття з української мови, літератури, культури, народознавства, географії. У Празі існують організації: «Українська ініціатива в ЧР», «Об'єднання українців та прихильників України в ЧР», «Форум культур», Міжнародна громадська організація «Українська європейська перспектива», Асоціація українців в ЧР, Міжнародна асоціація «Євромайдан», «Український народний дім в ЧР», «Празький Майдан», Український бізнес-клуб у Чеській республіці, Товариство трудової міграції українців «Берегиня» (та дитячий творчий колектив «Світоч» при ньому), вокально-танцювальний колектив «Джерело». У Брно представлені Товариство «Українська ініціатива Південної Моравії і Український культурно-освітній центр. У Градці Краловому – «Регіональне українське суспільство Східної Чехії», українська суботня школа «Ниточка Родоводу». Місто Хомутов – товариство «Дзвони надії». Місто Ліберець – «Ліберецька греко-католицька харіта».

Сильним об'єднавчим чинником для українців закордоном є церква. У містах Прага, Брно, Кутна Гора, Колін, Млада Болеслав, Пардубице існують греко-католицькі церкви, у яких служба ведеться українською мовою.

¹³ Трошинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. Київ, 1999. С. 211.

Варто зазначити, що вивчення української мови в Чеській Республіці має майже сторічну історію. Існують різноманітні суботні або недільні школи та гуртки з вивчення української мови для дітей.

Україністика також представлена у вищій школі Чехії. Українська мова викладається в Карловому університеті в Празі, в Університеті Масарика в Брно і в Університеті Палацького в Оломоуці. Карлів університет має давні традиції навчання української мови – від 20-х років ХХ століття. Професори університету Іван Панькевич, Орест Зілінський, Дмитро Антонович заклали свого часу базу україністики в Чехії. Кафедра україністики Університету Палацького – наймолодша серед цих трьох. Вона була заснована на початку 90-х років минулого століття завдяки активній діяльності професора Йозефа Андерша.

Війна, що почалась у лютому 2022 року, викликала нову масову хвилю виїзду українців з місць свого проживання. За даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, протягом 2022 року із своїх домівок виїхало більше ніж 14,5 мільйонів українців. Це найбільша кількість біженців від часів Другої світової війни. На сьогодні у Європі за приблизними даними перебуває близько 5 мільйонів біженців (цифра дуже неточна, оскільки багато українців з часом їдуть до іншої країни, а деякі повертаються додому). Найбільшу кількість біженців з України прийняли Польща (zareєстровано майже 1,5 мільйона), Німеччина (zareєстровано приблизно 1 мільйон) і Чеська Республіка (zareєстровано приблизно 460 тисяч).

Сьогоднішні переселенці з України – це, переважно, жінки, діти, пенсіонери. Життя в іншій країні передбачає потребу швидкої адаптації до нових умов життя. Для біженців ця адаптація ускладнюється ще й тим, що таке переселення не було планованим (для більшості це були збори за пару годин). Звичайно, українські біженці опиняються в іншій країні без знання мови. У Чехії для переселенців організують велику кількість мовних курсів (початкові, просунуті, інтенсивні тощо), адаптаційних програм (для дітей і дорослих). Активне спілкування українців у побуті з чехами (магазини, офіси, лікарні, аптеки, школи, дитячі садки тощо) і намагання швидше оволодіти чеською мовою призвели до виникнення численних явищ українсько-чеського білінгвізму в мовленні українських біженців.

3. Міжмовна омонімія та типові порушення нормативності чеської мови у мовленні українців

Актуальність питання, пов'язаного з порушенням українцями норм чеської мови на етапі вивчення її, визначається напрямком сучасних лінгвістичних досліджень щодо мовної інтерференції та мовного білінгвізму. Українці, приїжджаючи до Чеської Республіки, намагаються

якнайшвидше опанувати чеську мову. При цьому близькість чеської та української мов призводить до того, що українці автоматично намагаються перенести певні граматичні правила української мови на чеську мовну систему. Таким чином, виникає потреба розкриття механізмів і причин подібної інтерференції, визначення закономірностей функціональних змін, що супроводжують це явище.

Традиційно лексико-семантична інтерференція у мовленні білінгвів представлена максимально. Однією з причин сплутування лексем або вживання їх у не властивому їм значенні є міжмовна омонімія (у нашому випадку – українсько-чеська). Взагалі, у споріднених за походженням мовах часто трапляються слова з однаковим значенням (загальний лексичний фонд слов'янських мов).

Так, наприклад, у чеській і українській мовах існує велика кількість схожих за звучанням слів з однаковим значенням. Наприклад: *cibule* – цибуля, *žlutý* – жовтий, *voda* – вода, *adresa* – адреса, *ruka* – рука, *zákon* – закон, *noha* – нога, *národ* – народ, *malina* – малина, *učit se* – вчитися, *papír* – папір, *kniha* – книга, *sobota* – субота, *škola* – школа, *syn* – син, *listopad* – листопад, *hlava* – голова, *čtvrtek* – четвер, *srpen* – серпень, *vlasu* – волосся, *dveře* – двері, *mleko* – молоко, *sešit* – зошит тощо.

Наявність певної кількості чеських слів, що однакові (або близькі) за значенням зі співзвучними їм українськими, часто призводить до того, що українці автоматично сприймають і інші схожі за звучанням чеські слова зі значенням, що притаманне українському. Проте таке автоматичне сприйняття чеських слів може бути помилковим, оскільки значення міжмовних омонімів часто не співпадає, а інколи буває і абсолютно протилежним. Наприклад: *banka* (укр. банк) – банка (чеськ. *sklenice*), *buchta* (укр. пиріг, пиріжок) – бухта (чеськ. *záliv, zátoka*), *holka* (укр. дівчина) – голка (чеськ. *jehla*), *houska* (укр. булочка) – гуска (чеськ. *hůsa*), *život* (укр. життя) – живіт (чеськ. *břicho*), *zapomenout* (укр. забути) – запам'ятати (чеськ. *zapamatovat si*), *pohoda* (укр. задоволення, спокій) – погода (чеськ. *počasí*), *obchod* (укр. магазин) – обхід (чеськ. *obchvat, cesta kolem*), *čerstvý* (укр. свіжий) – черствий (чеськ. *tvrdý*), *úkol* (укр. завдання) – укол (чеськ. *injekce*), *spokojený* (укр. задоволений) – спокійний (чеськ. *klidný*), *kolo* (укр. велосипед) – коло (чеськ. *kruh*), *skoro* (укр. майже) – скоро (чеськ. *brzy, rychle*), *hroší* (укр. бегемоти) – гроші (чеськ. *peníze*), *sukně* (укр. спідниця) – сукня (чеськ. *šaty*) тощо.

Певні зміни в значенні окремих слів у чеській та українській мовах виникли в процесі практики слововживання. Наприклад, випадки узагальнення (розширення) значення в одній мові у порівнянні з вузьким значенням в іншій. Так, чеське слово *palec* означає лише «перший (великий) палець», а в українській має узагальнене значення (українське *палець* – чеське *prst*): чеське слово *kapusta* вживається лише

у значенні українського «савойська капуста», а в українській мові *капуста* має загальне значення, якому в чеській відповідає слово *zelí*: чеське слово *jahoda* відповідає українському *полуниця*, а загальна назва чеською мовою – *bobule*.

Сучасні мовознавці говорять як про позитивний, так і про негативний вплив взаємодії мов у мовленні білінгвів. Дослідження інтерференції як процесу і як результату процесу допомагає застерегти білінгвів від можливих порушень мовних норм.

У лінгвістичну літературу поняття *інтерференція* було введено членами Празького лінгвістичного гуртка. Після виходу праць У. Вайнрайха цей термін отримав ширше використання. Сьогодні під терміном *інтерференція* розуміються відхилення від норм будь-якої мови, що виникають у мовленні людей внаслідок того, що вони знають більше однієї мови.

В Україні завжди існував інтерес до вивчення чеської мови. У різні часи цей інтерес був більшим або меншим, але постійним. У зв'язку з тим варто було б дослідити можливі помилки, яких припускаються українці при вивченні чеської мови, визначити типові порушення з метою подальшого їх попередження.

Вивчення будь-якої іноземної мови ґрунтується не лише на вивченні лексики, але й на опрацюванні граматики (велике значення при цьому має порівняння граматичної системи мови, що вивчається, з граматичною системою рідної мови). У такий спосіб дослідження граматики має не лише теоретичне значення, але й практичне, оскільки допомагає виявити спільні і відмінні риси між окремими мовами і полегшує вивчення іноземної мови.

Традиційно вважається, що слов'янам легше вивчати інші слов'янські мови, ніж представникам інших мовних груп. Проте варто зазначити, що близькість слов'янських мов, з одного боку, полегшує вивчення, а з іншого – ускладнює. Українська і чеська мови мають багато спільного у фонетиці, лексиці, морфології, синтаксисі. Наприклад:

– у лексиці *наш – naš, ваш – váš, нес – pes, син – syn*;

– у фонетиці вимова деяких голосних і приголосних або чергування окремих приголосних у певних позиціях (*рука, в руці – ruka, v ruce; нога, на нозі – noha, na noze*);

– у граматиці маємо схожі форми дієслів доконаного і недоконаного виду (*читати – číst, прочитати – přečíst; їти – jít, прийти – přijít*) або просту і складену форму майбутнього часу (*прочитаю – přečtu, буду читати – budu číst; напишу – napíšu, буду писати – budu psat*).

Подібна близькість дозволяє українцям при вивченні чеської мови покладатися на власні знання рідної мови. Проте часто спорідненість мов призводить до автоматичного перенесення норм рідної мови

(у нашому випадку – української) на мову, що вивчається (у нашому випадку – чеську), що стає причиною помилкового вживання чеських слів, словосполучень, речень.

Для українців, що вивчають чеську мову, відмінкова система є зрозумілою: і в чеській, і в українській мові є сім відмінків, вони співпадають у значеннях і мають однакові питання. Але у чеських відмінкових закінченнях українці часто припускаються помилок.

Так, наприклад, іменники жіночого роду в орудному відмінку (*instrumental, sedmý pád*) множини в українській і чеській мовах мають схожі закінчення (порівняймо: *studentky, studentkami – студентки, студентками; kamarádky, kamarádkami – подруги, подругами; školy, školami – школи, школами*). Проте українці, що вивчають чеську мову, автоматично вживають в орудному відмінку множини із закінченням *-ami* і іменники чоловічого роду, що відповідає нормам української мови. Наприклад: *studentami* замість нормативного *studenty* (пор. українське *студентами*), *doktorami* замість нормативного *doktory* (пор. українське *докторами*), *kamaradami* замість нормативного *kamarady* (пор. українське *товаришами*), *hlasami* замість нормативного *hlasy* (пор. українське *голосами*), *bananami* замість нормативного *banány* (пор. українське *бананами*).

Також типовою є помилка вживання іменників у формі родового відмінку при запереченні: *v domě není světla* замість нормативного *v domě není světlo* (пор. українське *у будинку немає світла*), *v posluchárně není studentky* замість нормативного *v posluchárně není studentka* (пор. українське *в аудиторії немає студентки*), *v kině není kamaráda* замість нормативного *v kině není kamarad* (пор. українське *в кінотеатрі немає друга*).

Перший відмінок, який вчать українці в чеській мові, – знахідний (*akuzativ* або *čtvrtý pád*). Зазвичай завдяки асоціації з рідною мовою українці іменники жіночого роду у знахідному відмінку вживають правильно (порівняймо, наприклад, *n'jo kávu – piju kávu, čtu knihu – čtu knihu, máю sestru – mám sestru*). Автоматично українське закінчення часто переноситься українцями і на прикметники, і трапляються форми *piju horku kávu* замість нормативного *piju horkou kávu* (пор. українське *п'ю гарячу каву*), *čtu novu knihu* замість нормативного *čtu novou knihu* (пор. українське *читаю нову книгу*), *mám krásnu sestru* замість нормативного *mám krásnou sestru* (пор. українське *маю красиву сестру*).

Схожість граматичних систем обох мов може не лише полегшувати, але й ускладнювати процес вивчення чеської мови українцями. Наприклад, у знахідному відмінку множини іменники чоловічого роду (істоти) і жіночого роду мають такі саме форми, як і в родовому

відмінку множини: *bachu studentův i studentek* (знахідний відмінок) – *bagato studentův i studentek* (родовий відмінок). У чеській мові маємо різні форми у цих відмінках: *vidím studenty a studentky* (akuzativ, čtvrtý pád) – *mnoho studentů a studentek* (genetiv, druhý pád).

Проблемним для українців є також називний відмінок множини іменників, де в чеській мові присутнє чергування приголосних, а в українській відсутнє (порівняймо, наприклад, *kluk – kluci* і *zвук – звуки*, *lektor – lektoři* і *лектор – лектори*, *doktor – doktoři* і *доктор – доктори*).

Часто українці плутають рід чеських іменників під впливом відповідних іменників в українській мові. Порівняймо, наприклад, *трамвай* (ч.р) – *tramvaj* (ж.р.), *музей* (ч.р.) – *muzeum* (с.р.), *програма* (ж.р.) – *program* (ч.р), *проблема* (ж.р.) – *problém* (ч.р.), *майонез* (ч.р.) – *majonéza* (ж.р.).

Серед імовірних помилок українців при спілкуванні чеською мовою варто назвати невідмінювання чеських відмінюваних іншомовних іменників під впливом відповідних українських (наприклад, в українській мові іменники *кіно*, *метро*, *таксі*, *євро*, *жалюзі* не відмінюються, в чеській мові *kino*, *metro*, *taxi*, *euro*, *žaluzie* є відмінюваними).

В українській мові існують літери, що позначають два звуки: *є* – [йє], *ї* – [йї], *ю* – [йю], *я* – [йа]. Такі літери відсутні в чеському алфавіті. Подібна відмінність також часто стає причиною помилок, коли українці вимовляють чеською не *Evropa*, а *Jevropa* (укр. *Європа*), не *Egypt*, а *Jegypt* (укр. *Єгипет*), не *Eva*, а *Jeva* (укр. *Єва*), не *euro*, а *jeuro* (укр. *євро*).

Говорячи про типові помилки українців, які вивчають чеську мову, варто звернути увагу на дієслово *být* (*бути*). В українській мові це дієслово в теперішньому часі традиційно пропускається. Тому, автоматично переносячи українські граматичні норми на чеську мову, українці говорять: *já Ukrajinec* замість правильного *jsem Ukrajinec* (пор. з українським *я українець*), *já z Charkova* замість правильного *jsem z Charkova* (пор. з українським *я з Харкова*), *ty Čech?* замість правильного *jsi Čech?* (пор. з українським *ти чех?*). Або, навпаки, ця чеська схема словосполучення поширюється і на інші випадки слововживання (*jsem hodně pracuji* замість *hodně pracuji*, *jsi studuješ dobře* замість *studuješ dobře*, *budeme jsme číst* замість *budeme číst*).

Типовими є помилки, пов'язані із уживанням дієслів минулого часу в особових формах. В українській мові маємо *я читав*, *ти читав*, *він читав*. Форма дієслова не міняється. У чеській мові додаємо форму дієслова *být* (*četl jsem*, *četl jsi*, *četl*). Ось чому, говорячи про себе, українці можуть вживати *včera celý den četl* замість правильного *včera jsem celý den četl*.

Важкими для вивчення українцями є дві чеські конструкції: *mít rád* та *rád dělat*. Перша конструкція більш звична носіям української мови, оскільки схожа на українську *любити* + *іменник* у знахідному відмінку (порівняймо: *люблю морозиво – mám rád zmrzlinu*, *люблю сестру – mám rád sestru*). Але часто українці, розказуючи про себе і використовуючи конструкцію *rád dělat*, вживають друге дієслово у формі інфінітиву: *rád hrát* замість правильного *rád hraji* (пор. українське *люблю грати*), *rád číst* замість правильного *rád čtu* (пор. українське *люблю читати*), *rád odpočívát* замість правильного *rád odpočívám* (пор. українське *люблю відпочивати*).

Умовний спосіб дієслів у чеській мові має різні форми часток (*bych, bys, by, bychom, byste, by*), які відповідають одній частці *би* в українській мові. Співзвучна українській мові чеська частка вживається лише з формами третьої особи в однині або множині. Сплутування українцями цих часток і вживання частки *by* не лише для третьої особи, але й для першої чи другої так само можемо віднести до типових помилок. Ця ж сама проблема існує і з чеськими частками *kdybych, kdybys, kdyby, kdybychom, kdybyste, kdyby* та *abych, abys, aby, abychom, abyste, aby*, які відповідають в українській мові часткам *коли б* та *щоб*.

Різне вживання іменників у певних відмінках з окремими прийменниками часто призводить до поширених для українців і комічних для чехів фраз типу *jít do lékaře* замість нормативного *jít k lékaři* (пор. українське *іти до лікаря*), *jet do babičky* замість нормативного *jet k babičce* (пор. українське *їхати до бабусі*), *jít v banku* замість нормативного *jít do banky* (пор. українське *іти в банк*), *jít do domu* замість нормативного *jít domů* (пор. українське *іти додому*), *studuji v univerzitě* замість нормативного *studuji na univerzitě* (пор. українське *навчатися в університеті*), *běžet na přestávce* замість нормативного *běžet o přestávce* (пор. українське *бігати на перепсі*), *být na důchodu* замість нормативного *být v důchodu* (пор. українське *бути на пенсії*), *dárek na Vánoce* замість нормативного *dárek k Vánocům* (пор. українське *подарунок на Різдво*), *balzám pro vlasy* замість нормативного *balzám na vlasy* (пор. українське *бальзам для волосся*), *lék od angíny* замість нормативного *lék na angínu* (пор. українське *ліки від ангіни*), *krém pro ruce* замість нормативного *krém na ruce* (пор. українське *крем для рук*), *jet v dovolenou* замість нормативного *jet na dovolenou* (пор. українське *їхати у відпустку*), *odpočinek v horách* замість нормативного *odpočinek na horách* (пор. українське *відпочинок у горах*), *být v návštěvě* замість нормативного *být na návštěvě* (пор. українське *бути в гостях*) та інші.

Чеські безприйменникові словосполучення, до складу яких входять іменники в орудному відмінку, у більшості випадків співпадають

у значенні з відповідними українськими. Наприклад: *jet tramvají* (українське *їхати трамваєм*), *letět letadlem* (українське *летіти літаком*), *psát tužkou* (українське *писати ручкою*), *mávat rukou* (українське *махати рукою*), *kývat hlavou* (українське *кивати головою*), *projíždět městem* (українське *проїжджати містом*) тощо.

Але іменник в орудному відмінку із значенням причини в чеській мові вживається без прийменника, а в українській цій конструкції відповідає прийменникове словосполучення з іменником у родовому відмінку. Наприклад: чеське *umírat hladu* (українське *помирати від голоду*), чеське *trást se strachem* (українське *дрижати від страху*), чеське *skákat radostí* (українське *стрибати від радощів*), чеське *plakat štěstím* (українське *плакати від щастя*) тощо. Тому часто українці, говорячи чеською мовою, вживають подібні словосполучення з українськими прийменниками.

Крім помилок, що стосуються вживання неправильного прийменника, типовим є помилкове вживання іменника в іншому відмінку у прийменникових словосполученнях. Наприклад, після українського прийменника *над* вживається іменник в орудному відмінку (*я вішаю картину над ліжком*). Така сама конструкція в чеській мові вживається з формою іменника у знахідному відмінку (*věším obraz nad postel*). Українці часто плутають відмінки у словосполученнях такого типу і говорять *věším obraz nad postelí*. Приклади сплутування відмінкових форм іменників можна продовжити: *bratr si jde sednout mezi Petrem a Janou* замість правильного *bratr si jde sednout mezi Petra a Janu* (пор. українське *брат іде сідати між Петром і Яною*), *není bratra a sestry* замість правильного *není bratr a sestra* (пор. українське *немає брата і сестри*), *ptám se Janu* замість правильного *ptám se Janu* (пор. українське *запитую Яну*).

Зазначені в цій розвідці приклади типових помилок, яких припускаються українці, що вивчають чеську мову, є типовими і пов'язані зі спільними і відмінними рисами граматичної системи обох мов. Як видно з наведених прикладів, спорідненість мов може мати як позитивний ефект при вивченні другої мови, так і негативний. Зіставний аналіз граматичних систем двох слов'янських мов допоможе українцям уникнути типових помилок і говорити чеською на високому рівні.

ВИСНОВКИ

Дослідження процесу і результату білінгвізму ґрунтується на вивченні реальної мовної поведінки різних груп людей. У такий спосіб, білінгвізм представляє собою комплексну наукову проблему, яка може розглядатися у різних аспектах.

У мовознавстві традиційно розрізняють широке і вузьке значення білінгвізму. У широкому розумінні білінгвізмом вважається будь-яка практика почергового використання двох мов певною особою, незалежно від її рівня володіння цими мовами.

Мовна інтерференція є водночас і процесом, і результатом взаємодії окремих мовних систем у мовленнєвій практиці білінгва. При цьому друга мова сприймається білінгвом через призму рідної мови. Результатом такого сприйняття є перенесення окремих елементів граматичної системи рідної мови на іншу мову.

На підставі існування двох мов у свідомості білінгва і рівня його компетентності в цих мовах виділяють координативний, субординативний і змішаний білінгвізм.

Переселення українців на територію сучасної Чеської Республіки має давню історію. Причини цієї міграції у різні часи були політичні, економічні або соціальні. Біженці з України, які опинилися в Чехії внаслідок війни у 2022 році, ще збільшили численну українську діаспору. На сьогодні українці є найбільшою іноземною національною громадою у Чеській Республіці.

Потреба спілкуватися на роботі і в побуті з чехами, намагання якнайшвидше опанувати чеську мову призводять до виникнення в мовленні українців українсько-чеської мовної інтерференції.

Особливості мовлення українців на різних стадіях опанування чеською мовою представляють інтерес для можливості детального зіставного дослідження граматичних систем обох слов'янських мов. При цьому такий інтерес присутній як у теоретичному, так і у практичному аспекті.

Міжмовна українсько-чеська омонімія є однією з головних причин виникнення порушень норм культури чеської мови у мовленні українців.

Автоматичне сприйняття співзвучних в українській і чеській мовах слів як однакових призводить до частого помилкового вживання українцями чеського слова у значенні схожого українського.

Зміни значень слів спільного походження в чеській та українській мовах виникали в процесі практики слововживання. При цьому могли бути випадки розширення і звуження значень, випадки покращення і погіршення значень.

Наявність окремих схожих рис у граматичних і лексичних системах чеської та української мовах, з одного боку, полегшує вивчення другої мови, а з іншого – ускладнює, оскільки викликає безліч помилок, спричинених цією схожістю.

Порушення українцями нормативності чеської мови, викликані схожістю двох мов, є типовими. Ця обставина дозволяє стверджувати, що подальше дослідження граматичних систем чеської та української мов у зіставному аспекті сприятиме зменшенню кількості помилок у мовленні українців, що вивчають чеську мову, і певною мірою полегшить це вивчення.

АНОТАЦІЯ

У представленому дослідженні проведено аналіз українсько-чеської мовної взаємодії у мовленні українців, котрі вивчають чеську мову. Розглянуто загальні теоретичні аспекти дослідження білінгвізму в мовознавстві. Стисло подано історію міграції українців до Чехії і зазначено особливості культурного та суспільного життя сучасної української діаспори в Чехії. Простежено особливості українсько-чеського білінгвізму та українсько-чеської міжмовної омонімії. Наведено приклади типових помилок, яких припускаються українці в чеській мові. Підкреслено, що однією з причин таких помилок є автоматичне перенесення граматичних норм однієї мови на іншу. Зроблено певну класифікацію таких помилок відповідно до різних мовних рівнів.

Література

1. Девіцька А. Дослідження білінгвізму у лінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах. *Studia Slavistica*. 2013. № 13. С. 26–33.
2. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. Київ, 1966. 168 с.
3. Паламарчук О. Чесько-українські «Підступні друзі перекладача» як проблема лінгводидактики. *Opera Slavica* V. 1995. № 4. Р. 25–29.
4. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги: українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. Нью Йорк – Прага, 2005. 223 с.
5. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. Київ, 1974. 256 с.
6. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. Київ, 1999. 352 с.
7. Lotko E. Zrádná slova v polštině a češtině (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). Olomouc, 1992. 183 p.
8. Poplack S. Contrasting patterns of code-switching in two communities. *The Sociolinguistics Reader*. 1998. P. 44-65.

9. Štěpáník S. (Mezijazyková) homonymie a paronymie z didaktického hlediska. *Didaktické studie*. 2011. P. 38–49.

10. Vlček J. Jazykové a historicko-kulturní aspekty souvisejících jazyků. *Slovo a slovesnost*. 2012. P. 41–42.

11. Посольство України в Чеській Республіці URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/361-ukrajinci-v-chehiji> (дата звернення: 07.02.2024).

12. Nový encyklopedický slovník češtiny URL: <https://www.czechency.org/slovník/> (дата звернення: 07.02.2024).

Information about the author:

Doloh Olha Stanislavivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Slavic linguistics

and lexicography

Slavic Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic

91/1, Valentinská str., Prague, 11000 Czech Republic